

VALDAS SELENIS

Lietuvos edukologijos universitetas
Lithuanian University of Educational Sciences

ISTORIZMAS IR LIETUVIŲ TAUTINIO SAVITUMO PROBLEMA

Historicism and Problem of Lithuanian National Distinction

SUMMARY

The article deals with the problem of Lithuanian national identity in Lithuanian professional historiography during first half of twentieth century. Historians of the first Republic of Lithuania (1918–1940) considered nationalism as negative thing, and historical science should keep a distance from political actualities. But the practical functions of such scholarship basically coincided with the tasks of modern Lithuanian nationalism. The history of the Grand Duchy of Lithuania was the primarily focus. It was necessity to give an answer to the “alien” Polish historiography. Although romanticism in contemporary Lithuanian historiography was criticized by historians of various creeds, there were two opinions about Lithuanian cultural distinction. The first suggested that pagan Lithuanian culture (folk arts, folklore and language) was the original expression of culture. The second suggested that during pre-Christian epoque no significant cultural artifacts had been created. Sometimes both of these opinions were supported by the same historians (A. Šapoka, Z. Ivinskis).

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) istoriografijos santykiui su lietuvių tautos savitumo problema aptarti. Pagal praktines gyvenimo orientavimosi funkcijas tuometinių istorikų požiūris sutapo su nacionalinio istorizmo keliamais tikslais. Istorikams svarbiausia buvo ištirti politinę, pirmiausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos, istoriją ir duoti „atkirtą“ kaimyninei „svetimųjų“ istoriografijai. Šios tendencijos neaplenkė ir kultūros istorijos – savo ruožtu stengtasi duoti atsaką lenkų istorikų tezėms. Lietuviškasis nacionalinis istorizmas, arba kritiškoji istoriografija, siekė atsiriboti nuo nepagrįstų istoriniais dokumentais teiginių, patoso, istorinių veikėjų garbinimo. Išsiskyrė dvi nuomonės dėl lietuvių kultūros savitumo: pirmoji teigė, kad pagoniškoji Lietuvos kultūra (tautodailė, tautosaka, kalba) buvusi savita kultūros išraiška, antroji – kad ikirikščioniškuoju laikotarpiu Lietuvoje nebuvo sukurta tokių kultūros artefaktų, kuriuos galėtų perimti kitos tautos. Abi šias nuomones kartais reiškė tie patys istorikai (A. Šapoka, Z. Ivinskis).

RAKTAŽODŽIAI: kultūra, istoriografija, nacionalizmas, istorizmas.

KEY WORDS: culture, historiography, nationalism, historicism.

IVADAS

XX a. pirmoje pusėje Europoje istorijos mokslas buvo plačiai naudojamas kaip politinis ginklas nacionaliniams interesams ginti. Pirmojo pasaulinio karo bei su juo susijusių konfliktų, taip pat ir ankstyvųjų tautos karo istorijos epizodų atminties muziejai įkurti Latvijoje (Kara muzejs, 1919), Lenkijoje (Muzeum Wojska Polskiego, 1920), Baltarusijoje, Ukrainoje, Turkijoje ir Lietuvoje (Lietuvos karo muziejus, 1920, Vytauto Didžiojo karo muziejus, 1936)¹. Šiose įstaigose herojinis istorinis naratyvas buvo visuomenei pateiktas paveikia vizualiąja forma. Visuomenės istorinės atminties ir sąmonės formavimui buvo pasitelkti ir istorikų tekstai. Romantizmo ir istorizmo santykis „kuriant“ tautą yra panašus į dvi to paties medalio puses. Leopoldo von Ranke's istorizmas (arba objektyvizmas) rėmėsi didžiųjų valstybių koncepcija, legitimizuojančia Vokietijos ekspansiją. Valdžios vertikalė pastarojoje vaidino pagrindinį vaidmenį formuojant nacionalinę politinę santvarką ir istoriografiją. Anot žymaus istoriko postmodernisto Haydeno White'o, „...Rankės metodas, ne vien tik naiiviai induktyvus, bet visų pirma grįstas prielaida, kad tauta yra vienintelis galimas (ir vienintelis trokštamasis) socialinės organizacijos vienetas, ir įsitikinimu, kad dėl to tautinės grupės yra vieninteliai gyvybingi istorinio tyrinėjimo objektai.“²

XIX a. pirmoje pusėje skaitančiųjų istorikų darbus išsilavinusių tautos atstovų dar buvo nedaug, net turint omenyje vokiečius ar prancūzus. Vėliau plečiantis inteligentijos sluoksniui, jų gausėjo. Nors visuomenės istorinė sąmonė selektyvi – ji atmeta tai, ką nori užmiršti, arba tai, kuo

nenori tikėti, tačiau istorikai tikėjo savų darbų svarba. Kuriantis tautinei valstybei istorijos pavyzdžiai, faktai, vaizdiniai, veikėjai tampa itin svarbūs. Žymus vokiečių istorikas ir teoretikas Jörnās Rūsenas, apmąstęs identitetų kovas kultūros lauke, teigia, kad nėra tokios viešpatavimo formos, kuri, kad išiteisintų, nepasinaudotų istorija³. Pirmiausia tautos savimonės „žadinimui“ pirmosios inteligentijos atstovai ir ideologai pasitelkė romantinės istorijos vaizdinius, vėliau šią užduotį perėmė kritiškosios istorinės mokyklos atstovai. Anot čekų istoriko ir „mažųjų tautų“ nacionalizmą tyrinėtojo Miroslavo Hrocho, pagrindiniai veiksniai, darę įtaką tautinių istorijų konstravimui, yra šie: 1) istoriko išivaizdavimas, kokia buvo istorijos raida ir pirmiausia – kas yra tauta; 2) istoriko supratimas, kas yra tautos interesai; 3) istorinė realybė ir šaltiniai, taip pat politinė ir visuomeninė dabarties situacija; 4) realiai egzistuojanti skaitytojų visuomenė; 5) tautinės istoriografijos tradicijos⁴.

Anot žymaus teoretiko Anthony D. Smitho, nacionalizmą sudaro keturi elementai: tam tikra vizija (kiekviena tauta apibrėžia savo narių tapatumą, nes jos specifinė kultūra formuoja individą, šitos kultūros raktas – istorija), kultūra, solidarumas ir politika⁵. Ernestas Gellneris nacionalizmo pobūdžiui Rytų Europoje paaiškinti pasitelkė ir geografinių faktorių, tinkantį ir Lietuvos specifikai – trečioje laiko juostoje etnografinė „fazė“ būdinga, kad kuriama nacionalinė ir valstybinė kultūra yra ne valstiečių kultūros antitezė, bet jos pagrindas. Liaudies kultūra čia panaudota įžiebti aukš-

tają kultūrą, žinoma, kiek standartizuotą, „istorinės“ ar „neistorinės“ tautos statusas čia mažai ką reiškia – pavyzdžiui, čekai ar lietuviai gali žvelgti atgal į viduramžių šlovę, o estai, baltarusiai ar slovakai to padaryti negali⁶. Dėl baltarusių E. Gellneris nėra teisus – kai kurie jų žymūs veikėjai, pavyzdžiui, Vaclavas Lastouskis jau nuo XX a. pradžios Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę vadino Lietuvių-Baltarusių valstybe.

Šio straipsnio tyrimo objektas – nacionalizmo kaip vieno iš modernizmo epochos bruožų apraiškos nacionalinėje Lietuvos istoriografijoje valstybės atkūrimo / įkūrimo laikotarpiu. Tikslas ir uždaviniai: ištirti istoriografinį lietuviškąjį istorinį naratyvą žymiausių istorikų darbuose ir juose pasitaikančias diskusijas dėl lietuvių tautos savitumo užuomazgas; atskleisti romantizmo ir nacionalizmo sampratą Lietuvos XX a. pirmos pusės istoriografijoje.

Artimiausi šiam tyrimui yra vis gausiau pasirodantys Lietuvos istorinių naratyvų ir istorinės atminties tyrimai bei diskusinio pobūdžio darbai. Vienas tokių – daug diskusijų sukėlusis filosofės Nerijos Putinaitės knyga apie romantinį istorinį naratyvą ir Jono Basanavičiaus etnolingvistinį tautinės tapatybės modelį⁷, tačiau reiktų pažymėti, kad tuometinėje Lietuvos istoriografijoje buvo ir noras atsiriboti nuo romantinio diskurso, taip pat abejotina, ar J. Basanavičiaus laikysena buvo „apolitiška“, nes jis neformaliai pritarė kito „tautos daktaro“ – Jono Šliūpo politiniams tikslams. Svarbių ir įdomių faktų atskleidė Dangiro Mačiulio darbai apie kultūros politiką ir istorinės atminties formavimą Lietuvoje

tautininkų valdymo laikotarpiu⁸. Roberto Šimkaus darbai naudingi ieškant Lietuvos ir Latvijos istoriografinių konfliktų, galimybės palyginti konkuruojančias istorines atmintis ir naratyvus⁹. Paminėtini ir tiesiogiai šio straipsnio temai artimi straipsnių rinkiniai: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“* (Vilnius, 2008), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai* (Vilnius, 2009). Alfredas Bumblauskas juose paskelbtuose straipsniuose akcentavo Zenono Ivinskio ir Adolfo Šapokos istorinių naratyvų sankirtas, pristatė ir lenkų, rusų, baltarusių, ukrainiečių tautinius naratyvus. Alvydas Nikžentaitis nedideliame leidinyje aptarė Vytauto ir Jogailos įvaizdžių kūrimą tautiniame naratyve. Galima pritarti jo teiginiui, kad tarpukario laikotarpiu tautinių istoriografijų kova buvo tipiškas reiškinys Europoje, nulėmęs ir istorikų pozicijas. Oлга Mastianica monografijoje, skirtoje lietuviškojo moderniojo nacionalizmo požiūrio į bajorijos vietą modernioje lietuvių tautoje formavimuisi ir raidai aptarti, pažymi, kad lietuviškojo nacionalizmo siekis įtraukti bajoriją į modernios lietuvių tautos formavimą išryškėjo jau „Aušros“ leidimo laikais¹⁰. Norėta legitimuoti etnografinės Lietuvos sampratą ir ją priešinti istorinio valstybingumo tradicijai. Aurelijus Gieda disertacijoje aptarė Lietuvos nacionalinės istoriografijos raidą 1904–1940 m. ir priėjo išvadą, kad XX a. pirmame dešimtmetyje galime fiksuoti perėjimą nuo istoriografinio pragmatizmo prie istorizmo¹¹.

Visų užsienyje pasirodžiusių nacionalizmo įtaką nacionalinėms istoriografijoms nagrinėjančių publikacijų išvardin-

ti čia dėl vietos stokos nėra galimybės, tačiau Lenkijoje istorikų kuriamus naratyvus analizavo Andrzejus F. Grabskis¹², Lenkijos visuomenės istorinės sąmonės problemas – Jerzy Topolskis¹³. Paminėtinas britų istorikas Johnas Breuilly, savo publikacijose analizuojantis nacionalistinių istoriografinių diskursą¹⁴. Paminėtina ir 5 metus (2003–2008) veikusi Europos mokslo fondo (ESF) remiama tarptautinė programa „Representations of the Past: The Writing of National Histories in 19th

and 20th Century Europe“, skirta Europos istorinių nacionalinių naratyvų tyrimams ir jų apibendrinimui. Šios programos apimtis – 8 tomų studijų, straipsnių ir informacinių leidinių serija, kurioje pristatomi Europos nacionalinių naratyvų struktūros tyrimai, nacionalinių naratyvų įvairovė Europoje.

Šio straipsnio šaltiniai – XX a. Lietuvos istorikų straipsniai ir recenzijos, pasirodžiusios tuometinėje periodinėje spaudoje ir jų rankraščiai.

NACIONALIZMO SAMPRATOS IR TAUTINIS NARATYVAS

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vyko tautinių istorinių naratyvų kūrimo procesas visoje Vidurio ir Rytų Europoje. Baltarusiai, lietuviai, lenkai, rusai, latviai, estai, t. y. „kaimynų“ tautos, įvairiu lygiu, priklausomai nuo valstybinio statuso, tuos naratyvus kūrė. Beje, XIX a. viduryje estai nesuvokė savęs kaip vieningos etninės grupės, vadinosi „maarahvas“ – „kranto žmonės“¹⁵. Tautos savitumo bandyta ieškoti kovose su pavergėjais. Tarpukario Latvijoje daugeliui to meto latvių istorikų Latvijos istorija nuo XIII iki XIX a. buvo nesutaikoma latvių ir vokiečių kova ir pagrindinis istorijos darbų motyvas – ieškoti įrodymų, kad latviai Europos istorijoje taip pat suvaidino savo vaidmenį¹⁶. Istoriniai naratyvai tampa „svetimi“, kai ima konkuruoti. Čia reikia atkreipti dėmesį, kad ne visuomet nacionalinės istoriografijos profesionalizacija ir institucionalizacija sutapdavo su nacionalinės valstybės sukūrimu. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia – pirmoji Lenkijos istorijos katedra įkurta 1869 m. Krokuvos universitete, gerokai

anksčiau iki Lenkijos Respublikos nepriklausomybės paskelbimo, pirmoji Lietuvos istorijos katedra – tik 1922 m. nepriklausomos Lietuvos universitete Kaune. Žinoma, tokį „atsilikimą“ lėmė ne tik tai, kad Krokuva buvo Austrijos-Vengrijos, o ne Rusijos imperijos sudėtyje, bet ir gerokai gausnis „tautiškai susipratęs“ inteligentijos sluoksnius. Lietuvių atveju analogiškas jos branduolys pradėjo burtis tik 1907 m. įkūrus Lietuvių mokslų draugiją.

Nacionalizmas daugiausia būdingas pirmajai mokslinei istoriografijos paradigmui – istorizmui. Pažymėtina, kad dėl paties istorijos mokslo Lietuvos istorikų nuomonės išsiskyrė nežymiai. A. Janulaitis, kuris tyrinėjo Lietuvos visuomenės istoriją „materialistiniu“ metodu, teigė, kad istorija toks pat mokslas kaip gamtos ir kiti mokslai, bet pats sau prieštaraudamas neigė, jog iš jo galima reikalauti objektyvumo, o grynas „istoristas“ A. Šapoka savo paskaitų įvade rašė, kad istorikas „ribojasi su menininku“, tik pastarasis nevaržomas tikrovės¹⁷. Nacionaliz-

mo sąvoka turėjo ir turi negatyvų atspalvį, tačiau naratyvinių teorijų požiūriu Lietuvos historiografijoje vyravo *Didysis nacionalistinis pasakojimas*. Be to, tautininkiškumas ir tautiškumas yra laikomas savaimine vertybe, kuriai neretai netaikoma nacionalizmo sąvoka¹⁸. Matyt, todėl Šapoka neigė ketvirtajame dešimtmetyje pasitaikiusius iš Lenkijos ar Vokietijos atklystančius kaltinimus lietuviškuoju nacionalizmu, nes, anot jo, „Tai yra tik svetimųjų pagamintus akinius padėjusio lietuvio žvilgsnis į savo tautos praeitį...“¹⁹ 1939 m. „Naujosios Romuvos“ puslapiuose filosofas Antanas Maceina rašė, kad tautos pagrindas yra tautinė individualybė, kurios jungtį sukuria rasė, gyvenamoji aplinka ir istorinis likimas. Jis teigė, kad kiekviena konkreti kultūra gali būti tikrai tautinė, o tautiškumas objektyviajame gyvenime susekamas tikrai iš kultūros laimėjimų: iš mokslo, meno, literatūros ir kt., todėl tautinėje valstybėje politiniai uždaviniai nublanksta prieš kultūrinius. Tautos objektyvizacija reiškiasi tik tautinės valstybės sukūrimu, ir kova su tautos kūno „skaldytojais sveitintaučių gaivalais“ turi gilią prasmę²⁰. Tuometinė nacistų valdoma Vokietija suaktyvino įvairias kraštutines nacionalistines ir rasistines idėjas, kurios veikė ir žymųjį filosofą ateitininką. Politinės situacijos nenusėjamumas, jėgos kulto patrauklumas skatino radikalumą ir akademiniame diskurse. Tačiau istorikai kitų Lietuvos tautų atžvilgiu tokių agresyvių minčių nereiškė, nors Šapoka tautinėms mažumoms ir taikė nemaloniai skambantį „prašaliečių“ epitetą²¹. Tokias mintis ribojo ir autoritarinis režimas, kas šiuo atveju laikytina pozityviaja cenzūra. Juozas Jakštas pagyrė humanišką A. Smeto-

nos tautiškumą ir atskirame straipsnyje²².

Iškilusis rusų egzilio atstovas Levas Karsavinas laikė kraštą (teritoriją), to krašto gyventojus (tautą) ir politinę-socialinę jų santvarką (valdžią) vieno individo, vienos esybės dalimis, būtinomis bet kuriai tautai, bet pažymėjo, kad „žinoma, tautą kuria ir bendras likimas, kraujas. Bet nereikia hitleriškai šito bendrojo kilimo perdėti, kad ir kaip masintų karštakošius nacionalistus *Rassentheorie*“²³. Karsavino mokinys J. Jakštas, kuris ketvirtajame dešimtmetyje rašė „protautininkiškus“ straipsnius, istorijos rašymo tikslus susiejo su jo gyvenamo meto aktualijomis: „Paskirų istorikų tyrinėjimą sąlygoja vyraujanti aplinkos ideologija. Bendriausia tokia ideologija dabartiniam gyvenime yra tautiškumas.“²⁴ Taigi atrodytų, kad alternatyvos tuometinei oficialiajame diskurse vyraujančiai ideologijai nebuvo. Paradoksalu, tačiau manau, galima teigti, jog Augustinas Voldemaras laikėsi prieštaringos nuomonės, nebūdingos nei istoristams, nei pozityvistams. Skaitydamas savo „daugiau filosofišką, negu istorišką“ „Istoriškojo žinojimo teorijos ir metodologijos“ kursą Lietuvos universiteto studentams, lygino istorijos mokslą su gamtos ir tiksliaisiais mokslais, visą kursą skyrė išaiškinti, kas yra mokslas, kokios yra žinojimo rūšys. Voldemaras priešė išvada: „Tas objektyvizmas yra tik mirazas. Tokio objektyvizmo nėra nei Gamtoje, nei matematikoje nei kitur [...], matematikos formulė yra priedanga nežinojimo.“²⁵ Taigi viskas yra reliatyvu ir subjektyvu. 1907 m. „Draugijoje“ recenzuodamas J. Totoraičio studiją apie karalių Mindaugą, pažymėjo: „Čia mus interesuoja ne tiek vidutinis, taip sakant,

geografinis padėjimas, kiek kraštinis, t. y. koki kaimynai apsupė lietuvius ir koki buvo keliai, kurie jungė Lietuvą su kultūriniais centrais.“ Svarbiausiu keliu Voldemaras laikė kelią „iš varingų (variagų) į graikus“ ir nurodė Vasilijaus Kliučevskio darbus, įrodžiusius jo svarbą. Tai rodytų Voldemaro, kaip netradicinio istoriko, palankumą pozityvistinės krypties tematikai ir istoriografijai, gal net galėjusį sudaryti prielaidas „analų“ stiliaus alternatyvai tuo metu vyravusiam istorizmui²⁶. Tačiau rašydamas apie tautos istoriją jis nukrypdavo į istorizmo „stovyklą“, pavyzdžiui, 1921 m. „Mūsų Senovėje“ publikuotoje Antano Alekno *Lietuvos istorijos* vadovėlio recenzijoje rašė taip pat, kaip vėliau Šapoka, J. Matusas, P. Štuopis ir kiti nacionalinio istorizmo atstovai: „Bet mūsų istorija be galo susipynusi su mūsų kaimynų, rusų ir lenkų [...]. Jie dažniausiai net nepastebėdavo skirtumo tarp savo tautos ir lietuvių istorijos [...]. Tokiu būdu rusų ir lenkų tyrinėjimuose lietuviai savo valstybėj pranyksta ir tampa veik įnamiais Lietuvoje. Mums gi lietuviams rūpi mūsų praeity kaip tik mūsų tautos likimas, o ne svetimų ją užkariatų gaivalų, arba svetimos įtekmės, kad ir žymios.“ Atskirti „tikrus“ lietuvius nuo svetimų „gaivalų“ nebuvo lengva.

Lenkų teisės istorikas Janas Adamusas, recenzuodamas Ivano Lappo darbą

apie 1588 m. Lietuvos Statutą, atkreipė dėmesį, jog pastarasis iš anksto tvirtina, kad jau XVI–XVIII a. buvo lietuviškas-rusiškas tautinis antagonizmas prieš lenkišką nacionalizmą. Šaltiniai, anot Adamuso, to nerodo, tai yra tikėjimo dalykas, iki kurio reikia „pritraukti“ faktus. Lenkiškojo nacionalizmo dogmą jis perėmęs iš kitų rusų istorikų, būtent iš Matvejaus Liubavskio. Lietuvos separatizmas pasireiškia valstybiniu ir politiniu lygmeniu, bet ne tautiniu. Adomas Mickevičius galėjo rašyti „Litwa ojczyzna moja“ be baimės būti priskirtam prie lietuvių tautinių patriotų. Baigdamas recenziją J. Adamusas reziuumuoja L. Ranke's stiliumi, kad nėra teisingo rusiško, lietuviško, lenkiško mokslo, teisingas mokslas yra tiesa, kuri yra viena, kaip ir mokslas yra vienas²⁷. J. Adamusas recenzavo ir Šapokos darbą *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos, jų valstybinių santykių bruožai*, sukritikavo jo teiginį, kad bajoriškoji teisė kilo iš Lenkijos, todėl net lietuviai abi valstybes vadino Lenkija. Čia Adamusas recenzijoje retoriškai klausia Šapokos: „ar ir tie lietuviai, kurie nemokėjo nė žodžio lietuviškai?“²⁸ Šapoka aiškino, jog ši „painiava“ atsirado todėl, kad abi valstybės buvo grynai luominės, o luomas (bajorija) buvo vienas ir turėjo bendrų interesų bei reikalų, todėl turėjo bendrauti viena kalba [37, 295].

LIETUVIŲ ISTORINIS TAUTINIS NARATYVAS IR KULTŪRINIO SAVITUMO PROBLEMA

Pirmieji kultūros istorikai Lietuvoje buvo Juzefas Jaroševičius ir Simonas Daukantas. Dėl akivaizdžių istorijos darbų skirtumų nuo Daukanto ir gausaus

rėmimosi istoriniais šaltiniais, platesnio tyrinėtinių kultūros apraiškų supratimo Jaroševičius nelaikytinas romantinės pragmatinės-didaktinės istoriografijos

atstovu, jis – prepozityvistinės krypties istorikas²⁹. Tačiau, nors ir kukliai, Daukantas panaudojo lietuvių tautosaką, kuria plačiau rėmėsi tautinio romantizmo kultūros istorikai-mėgėjai. Jų „vienintelis žymus kultūros istorijos reprezentantas“, anot Z. Ivinskio, buvo Jonas Basanavičius, kurio įsteigtoji Lietuvių mokslo draugija iškėlė tikslą ištirti lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vyko ilgai trukęs persiorientavimas iš romantinės pasaulėžiūros į istorinę vertybinę-tautinę savivoką. Persiorientuoti nebuvo lengva. Leonas Wasilewskis rašė, kad lietuviais save laikė tie, kurie kalbėjo lietuviškai, ir tie „kroniarai“, kurie nemokėjo nė žodelio lietuviškai, bet gyveno Lietuvos provincijoje. Lietuviai gali susikalbėti tik su tautiečiais, o baltarusių kalbą supranta ir lenkas, ir rusas. Lietuvių tauta grynai valstietiška, bet skiriasi nuo baltarusių, kurie neturi nei inteligentijos, nei savos literatūros³⁰. Inteligentija dalijosi į liberalią ir konservatyvią sroves. Pastarosios atstovo Maironio koncepcija artimesnė akademiniam istorijos mokslui negu Basanavičiaus ir buvo perimta nepriklausomybės laikų istoriografijos. Anot A. Bumblausko, tai natūralu, nes jis mokėsi, kad ir trumpai, Kijeve pas LDK istorijos tyrėją Vladimira Antonovičių ir 1891 m. išleido *Apsakymus apie Lietuvos praeigą*, kurie 1906 m. virto *Lietuvos istorija*. Jos centre – nebe pagonybės laikai, o „kunigaikščių epocha“ su Vytautu priekyje³¹. A. Giedos nuomone, Jono Mačiulio (Maironio) darbai užima išskirtinę vietą lietuviškų istorijos vadovėlių ir sintezių leidybos ištakose³².

Maironio darbą tęsė kitas dvasininkas – Antanas Alekna. Pastebėjęs, kad baltarusių mokslininkai Lietuvos kunigaikščių vardus kildina iš stačiatikių šventųjų vardų, 1903 m. pasiūlė lietuviškus kunigaikščių vardų variantus: Min-daugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vitautas, Švitrigailė, Jogailė³³.

Lenkų istorikas, filosofas ir savitos civilizacijų teorijos kūrėjas Feliksas Konecznis teigė, jog „Letuva“ tik nedidelė dalis „visos Lietuvos (Litvos)“, o 1922 m. Liucjanui Želigovskiui užėmus Vilnių, sukonkretino, kad tai tebuvo Žemaitija. Kita vertus, F. Konecznis taip pat teigė, kad lenkai nevaldė Lietuvos, kuri iki 1791 m. buvo nepriklausoma valstybė su atskira kariuomene, išdu, mokesčiais. Tai Lietuvos istorijos dalis. Lietuviška dinastija valdė Lenkiją, todėl lenkiškų sąvokų lietuvių bajorija perėmė mažai³⁴. Michailas Muravjovas buvo kolonizatorius, nes suteikė kankinystei už lenkiškumą šventumo prasmę lietuviškos bajorijos akyse, o tai reiškia, kad Lietuvą polonizavo ne Lenkija, o Rusija. Konecznis iškėlė klausimą: kokiai civilizacijai priklauso lietuviai, kurie lietuvišką patriotizmą grindžia neapykanta Lenkijai? Jo atsakymas, kad tai esąs turaniškasis – slaviškasis (maskvietiškas) modelis³⁵.

Savo ruožtu lietuvių istorikai turėjo duoti ir atsakymą į klausimą, kur buvo *Lituania propria*. Petras Klimas 1917 m. rašė: „Tur būti nėra tokio lietuvio, kurs, apie Lietuvos plotą klausiamas, nemo-kėtų kaip atsakyti [...]. Visa didžiulė Kauno gub., Palangos pajūris, Suvalkija, Vilniaus „rytai“ ir Gardino gubernijos kraštas – šit atsakymas, tai vadinamoji „Didžioji“ Lietuva [...] buvo lietuviai sve-

timos tautos valstybėje, tarytum, *be savosios žemės*.“³⁶ 1919 m. Lietuvių mokslo draugijos išleistas Petro Klimo darbas *Lietuvių senovės bruožai* laikytinas vienu pirmųjų sintetinių kultūros istorijos darbų. P. Klimas sugebėjo kritiškai panaudoti šaltinius ir mokslinę literatūrą ir pateikti originalių išvadų. Diplomatinė tarnyba sutrukdė jam parengti kelių toimų Lietuvos istoriją, kurioje daugiausia dėmesio skirta kultūros istorijai. Jis minėtame Vilniuje išleistame nedidelės apimties leidinyje rašė apie senovės lietuvių pastatus, remdamasis XVI a. kronikininkų žiniomis ir net išlikusia medžiaga (Juozo Tumo atrastas iš XVII a. išlikęs namas Telšių apskrityje). Aprašė prekybą, papročius, visuomenės struktūrą, ekonominius santykius, „būdą“ (antropologinį tipą), religiją.

Lietuvių istorikams nepriklausomos valstybės gyvavimo laikotarpiu, ypač tautininkų valdymo metais, ne kartą buvo iškilęs lietuvių kultūros savitumo klausimas. P. Klimo darbas ilgai nesulaukė teisinio, nes kultūros istorija labiau pradėta tyrinėti tik valstybės gyvavimo paskutiniajame dešimtmetyje, o iki tol beveik visas dėmesys teko politinei – valstybės ir kunigaikščių – istorijai. Politinė istorija nustumdavo į šalį kultūros istorijos tyrimus. Tačiau nepriklausomoje Lietuvoje atskirais kultūros istorijos klausimais vis labiau domėtasi. Tai rodo A. Janulaičio, J. Totoraičio ir kitų istorikų darbai. Konstantinas Jablonskis ne tik išleido gerą trečdalį XVI a. inventorių, bet ir paskelbė įvairių nuotrupų iš praeities kultūrinio gyvenimo. A. Šapoka skelbė straipsnių iš švietimo istorijos, Z. Ivinskis rinko medžiagą apie senąją lietuvių religiją.

J. Matusas pradėjo nuosekliau tyrinėti materialinės kultūros istoriją. Dalis jo straipsnių, paremtų iki tol nenaudotais šaltiniais, 1939 m. publikuota nedidelės apimties leidinyje *Lietuvių kultūra senais laikais*. J. Matusas davė ryškius metmenis senojo lietuvių kultūrinio gyvenimo studijai. Minėtų amžių lietuvių kultūros istorijos niekas sistemingiau netyrinėjo per visą šimtmetį. Rusų ir vokiečių istorikai paprastai domėdavosi politinėmis institucijomis, kartais paliesdami vieną kitą kultūrinio gyvenimo klausimą (M. Liubavskis, I. Lappo). Lenkai sąmoningai žemino senąją lietuvių kultūrą (F. Papee, ypač A. Brückneris, *Dzieje kultury polskiej*, 1930–1935, autorius).

Besiimant Lietuvos kultūros istorijos tyrinėjimų, lietuvių istorikams reikėjo susipažinti ir su kaimynine istoriografija. Anot Rimvydo Petrausko, modernių laikų lietuvių istorikų koncepcijos gimė iš aršios polemikos su lenkų istoriografija – ne vienu atveju kaip savita lenkų darbų antitezė³⁷. Polonocentristas A. Brückneris, lietuvių pagonybę laikęs nekultūros pasireiškimu, *Lenkų kultūros istorijoje* rašė, kad „pirmykštės“ Lietuvos kultūra buvo truputį menkesnė negu prūsų. Iš Lietuvos regionų Žemaitija buvo turtingiausia. Tačiau pagoniškoji kultūra negalėjo atsispirti krikščioniškajai rusų kultūrai, papročiams, raštui. „Lietuviškoje“ kunigaikštystėje tikroji lietuviška žemė neužėmė nė vienos dešimtosios ploto, o patys lietuviai, išskyrus jų bajorus, valstybiniame gyvenime nieko nereiškę³⁸. Jau Jogailos sūnūs lietuviškai nemokėjo kalbėti. Lietuviškai kalbėjo tik valstietis kaime, perimdamas ir daug rusizmų. Saksų dinastijos laikais XVIII a.

lietuvių kalba žydėjo tik Žemaitijoje, o iš Vilniaus išnyko visiškai, tad jėzuitai nu-
stoję sakyti pamokslus lietuviškai, tik
Prūsijoje buvo kuriama grožinė literatū-
ra (K. Donelaičio „Metai“ ir kt.). Su šiais
A. Brücknerio teiginiais, lietuvių istorikai
nesutiko. A. Brückneris kanceliarijėje
rašto kalboje radęs tik „porą“ lietuviškų
žodžių, o iš tiesų ten jų yra pustrėčio
šimto. Lenkų kultūros istorikų teiginiai

nebuvo priimtini lietuviams. Z. Ivinskis
priėjo išvadą, artimą ir A. Šapokai, kad
„toji pagonių lietuvių XIII, XIV, XV amž.
kultūra nėra toki nyki ir skurdi, kaip ją
vaizdavo svetimtaučiai kronistai ir kar-
tais dar vaizduoja svetimi istorikai. Ji,
tiesa, neimponavo pirmu pažvelgimu
savo formomis. Bet ji buvo turtinga savi-
ta, tiek materijaliniu, tiek dvasinio gyve-
nimo apraiškose“³⁹.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Lutz Raphael, *Historians and the First World War. Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Palgrave Macmillan, 2010, p. 35.
- ² Hayden White, *Metaistorija: istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*. Vilnius, 2003, p. 204.
- ³ Jörn Rüsen, *Istorika*. Vilnius, 2007, p. 48.
- ⁴ Miroslav Hroch, *Maile narody Europy*. Wrocław, 2003, s. 130.
- ⁵ Anthony D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 11.
- ⁶ Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism*. Blackwell, 1995, p. 191.
- ⁷ Nerija Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius: Aidai, 2004.
- ⁸ Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005; Dangiras Mačiulis, *Apie dvi propagandines kampanijas XX a. Lietuvoje. Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 9, p. 119–138.
- ⁹ Robertas Šimkus, *Istoriografinių konfliktų prie-
laidos: konkuruojančios istorinės atmintys tarp-
pukario Latvijoje, Acta humanitarica universitatis
Saulensis*. T. 9, 2009, p. 55–72.
- ¹⁰ Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame pro-
jekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*. Vilnius:
Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 171–173.
- ¹¹ Aurelijus Gieda, *Istoriografija ir visuomenė: isto-
rika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai
Lietuvoje 1904–1940 m.* Daktaro disertacija. Vil-
nius, 2013.
- ¹² Andrzej F. Grabski, *Zarys historii historiografii
polskiej*. Poznań, 2003.
- ¹³ Jerzy Topolski, *Studia nad świadomością histo-
ryczną polaków*. Poznań, 1994.
- ¹⁴ John Breuilly, *Nationalism and historians: some
reflections. The formations on nationalist historio-
graphical discourse*. Norton, Claire (ed.), *Nationa-
lism, historiography and the (re)construction of the
past*. New Academia Publishing, Washington
DC, 2007.
- ¹⁵ Jörg Hackmann, *Narrating the Building of a
‘Small Nation’. Divergence and Convergence in
the Historiography of Estonian ‘National Awaken-
ing’ 1868–2005. Nationalizing the Past. Histori-
ans as Nation Builders in Modern Europe*. Edited
by S. Berger and Ch. Lorenz. Palgrave Macmil-
lan, 2010, p. 170–192.
- ¹⁶ Robertas Šimkus, *Istoriografinių konfliktų prie-
laidos: konkuruojančios istorinės atmintys tarp-
pukario Latvijoje*, p. 63.
- ¹⁷ Adolfas Šapoka, *Vazų periodo Lietuva, univer-
sitete skaitytas Lietuvos istorijos (nuo 1587 iki
1717 metų) kursas. 1933–IX. LMAVB RS, f. 233–10,
l. 1–2*.
- ¹⁸ Alfredas Bumblauskas, *Lietuvos Didžioji Kuni-
gaikštija ir jos tradicija*. Vilnius, 2010, p. 293.
- ¹⁹ Adolfas Šapoka, *Aiščių kilmių bei jų tarpusavio
santykių aiškinimas mokykloje. Tautos mokykla,
1937, nr. 1, p. 7*.
- ²⁰ Antanas Maceina, *Raštai*. T. XII. *Socialinė ir po-
litinė filosofija*. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 59–
61.
- ²¹ Adolfas Šapoka, *Iš kur atsirado Lietuvoje rusų.
Šviesos keliai*, 1934, nr. 7, p. 427.
- ²² Juozas Jakštas, *Humaniškas Smetonos tautišku-
mas. Vairas*, 1934, t. XII, nr. 8–9, p. 105–109.
- ²³ Leonas Karsavinas, *Valstybė ir demokratijos
krizė. Židinys*, 1934, nr. 5–6, p. 433–451.
- ²⁴ Juozas Jakštas, *Istorijos mokslas ir gyvenimas.
Vairas*, 1932, nr. 10, p. 88.

- ²⁵ Paskaitų „Istorijos žinojimo teorija ir metodologija“ rankraštis saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA), f. 378, ap. 13, b. 7. Šiose paskaitose atsispindi ir metais anksčiau A. Voldemaro parengtas tekstas „Universitetas ir mokslas“, kuris publikuotas 1925 m. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto raštų pirmoje knygoje (p. 123–131).
- ²⁶ Aurelijus Gieda, Augustinas Voldemaras: intelektualinės biografijos eskizas ir kai kurie tarpdisciplininės orientacijos pavyzdžiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2013, nr. 2 (33), p. 172–173.
- ²⁷ Jan Adamus. Rec. LAPPO, Ivan. *Litovskij statut 1588 goda*. T. I. *Issledovanije*. Kaunas, 1934. *Ateneum Wileńskie*, R. 11, 1936, s. 509–516.
- ²⁸ Jan Adamus. Rec. A. Šapoka, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos... Kaunas, 1938. *Ateneum Wileńskie*. R. 13, 1938, s. 318.
- ²⁹ Tai pripažįsta net ir tyrinėtojai, tradiciškai J. Jaroševičiaus darbus analizuojantys romantizmo istoriografijos kontekste, žr.: Vytautas Berenis, Lietuvos istorija tarp Apšvietos ir romantizmo. *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*. Vilnius, 2008, p. 220.
- ³⁰ Leon Wasilewski, *Litwa i jej ludy*. Warszawa, 1907, s. 9–10.
- ³¹ Alfredas Bumblauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*, p. 217.
- ³² Aurelijus Gieda, *Istoriografija ir visuomenė*, p. 337.
- ³³ Antanas Kurietis (Aleksna). Kuo vardu buvo didieji Lietuvos kunigaikščiai, *Dirva-Žinynas*, 1903, balandis, nr. 7, p. 91–98.
- ³⁴ Feliks Koneczny, *Polskie logos a ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*. T. I. Poznań–Warszawa, 1921, s. 7.
- ³⁵ Vengrų mokslininkai – atvirakščiai, siejo vengrus, suomius ir mongolus su tiurkų tautomis į etnologinį „turaniškąjį elementą“ (Turanas – vietovė Centrinėje Azijoje), kaip priešstatą panslavizmui. Anthony D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1994.
- ³⁶ Petras Klimas, *Lietuva. Jos gyventojai ir sienos*. Vilnius, 1917.
- ³⁷ Rimvydas Petrauskas, Zenonas Ivinskis ir Henrykas Łowmiański: pokyčiai tarpukario medievistikoje Kaune ir Vilniuje. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius, 2009, p. 225–237.
- ³⁸ Aleksander Brückner, *Dzieje kultury polskiej*. T. I (reprint). Warszawa, 1991.
- ³⁹ Zenonas Ivinskis, Senosios lietuvių kultūros problemos (pagal rašytus šaltinius). *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 4–5, p. 93–99.

B. d.